

Grünhut Zoltán

Új irányok a bizalomkutatásban: elmélet és mérés

A bizalomkutatás több diszciplínát átfogó tématerület, amely főként középszintű elméletekkel igyekszik megragadni a cselekvések, érintkezések, szubjektív ideaalkotások, továbbá az én- és csoportképződések (mint identitáskonstrukciók) mechanizmusait, valamint a társadalmak kohéziós és integrációs dinamikáit. Számos bizalomkutató ágyazza érveléseit átfogó társadalomelméleti keretbe, amelyek közös nevezője – némileg leegyszerűsítve – a modernizációs kontextus, illetve a progresszió gerjesztette kockázatok relevanciája (Giddens 1990; Sztompka 1999).

Általános az egyetértés a különböző szerzők között, hogy a bizalom elválaszthatatlan az előre pontosan nem látható jövő kiváltotta kockázatoktól: ha nincsenek kockázatok, nincs szükség bizalomra sem. Korunk egyik legfőbb sajátossága azonban éppen az – vallják a késő modernitás elméletalkotói (vö.: Beck et al. 1994) –, hogy mind az interszubjektív (azaz a társas), mind a szubjektív (vagyis az absztrakt entitásokkal kialakított) interakciók kockázatokkal sűrűsödnek fel. E trend hátterében a párhuzamos globalizáció és lokalizáció folyamategyüttese áll, amelynek két szegmense különösen mérvadó (Beck 1998, 2003; Giddens 1991). Egyrészt beszélni kell az áramlásokról, vagyis általában az emberek, eszmék, divattá váló irányzatok, szolgáltatások, információk, kommunikációs csatornák, technológiák és innovációk (automatizálódó és digitalizálódó megoldások), egyúttal azonban különböző veszélyek és függőségek (ökológiai kihívások, járványok, komplex munkamegosztási láncolatok, hagyományos nemzetközi és kiberbűnözéssel, terrorizmussal és államkudarcokkal összefüggő fenyegetések, csillapíthatatlan energiaigények, stb.) planetáris szétterjedéséről. Ezen áramlások következtében bárminemű lokális folyamat globális kihatásúvá válhat, mialatt a globális tendenciák pedig egyre inkább beivódnak a helyi közegekbe (Sik 2013a).

Olyan összekapcsoltságok jönnek így létre, amelyek a struktúrák globális uniformizálódásához vezetnek. Emiatt viszont – másodsorban – a helyi struktúrákba ágyazott, azokkal összefonódott *kulturális logikák és szemantikák* elveszítik referenciaértéküket. A társadalmi szerepek megváltoznak, a státuszok és pozíciók átértékelődnek, a különféle normák, szabályok, konvenciók és szokások nem képesek többé érvényes mintákat adni. Megkérdőjeleződnek a szerelemtől, párkapcsolattól, családtól, generációs kötődésekről, házasságról, gyermeknevelésről, szexualitásról és testről alkotott hagyományos felfogások, miközben a szocializáció családon kívüli fórumai – oktatás, munka, tudomány, művészet – is jelentősen átformálódnak (Grünhut 2019).

Az áramlások általi, illetve a kulturális logikákat és szemantikákat érő változások tulajdonképpen formális és informális intézményi absztrakciókként foghatók fel. Referenciák híján az egyének rutin megismerései és praxisai alkalmazhatatlanná válnak (Sik 2013b). Az emberek ontológiai biztonságérzete megrendül (Giddens 1990). Megkísérelhetnek kitartani a hagyományos mintáik mellett, s igyekezhetnek stabilizálni a lokális (tradicionális-parciális) struktúráikat (lásd a nacionalista, izolációs, protekcionista politikai törekvéseket), ám ez egyre több (mikro és makro) nehézséggel, feszültséggel, szenvedélménnyel és patológiával jár a kibontakozó késő modern korszakban (Sik 2018). A másik alternatíva, hogy sokkal inkább megpróbálnak az egyének támaszkodni a reflexív és kritikai ágenciákra (Beck és Beck-Gernsheim 2002). Utóbbi az egyéniség kibontakozása: az előre nem látható, beke-retezhetetlen szubjektív megismerések és praxisok alkalmazásának fokozódása, vagyis az egyedi megoldások keresése. Ezen individualizációs fordulat azonban kockázatokat gerjeszt, hasonlóan az áramlások miatti változásokhoz. Az erre adható egyetlen progresszív válasz pedig a bizalom: az embertársakba vetett általános bizalom.

Azok, akik képesek megbízni mindenféle megkötés nélkül az emberekben, sokkal könnyebben tudnak ugyanis támaszkodni önmaguk reflexív és kritikai kompetenciáira, hiszen mások egyéniségét elfogadva biztatják (inspirálják és motiválják) magukat saját szubjektivitásuk korlátainak lebontására (Beck 2006). A társas érintkezésektől az absztrakt entitásokkal kialakított interakciókig így lesz mindenféle egyéni cselekvés háttérben döntő jelentősége az embertársak felé mutatott bizalomnak: merthogy az képessé teszi a szubjektumokat mind a folyamatosan átalakuló társadalmi közegükben, mind az innovációk révén gyorsan változó digitális és robotizált világukban való tájékozódásra, illetve szorongás- és kétségmentes cselekvésre. E bizalom tehát elősegíti az egyének reflexív és kritikai ágenciáját, ami visszaerősíti – a konstans próbaszituációkban való adekvát megismerés- és praxisalkalmazásokkal – ontológiai biztonságérzetüket (Giddens 1990).

Sztompka (1999) ebből a társadalomelméleti érvelésből indul ki, amikor felvázolja a bizalom funkcióit, amelyeket egyéni és társadalmi szinten is végiggondol. Mint mondja, mikrosíkon a bizalom felszabadítja a humán készségeket, kvalitásokat és kapacitásokat; ösztönzi a kreativitást, az innovativitást, a vállalkozási kedvet; elősegíti az interakciókat, azok tartalmasságát, tartósságát, közvetlenségét, nyíltságát, vagyis intimitásuk mélyülését; oldja a gyanakvást, a túlzott elővigyázatosságot és kontrolligényt; támogatja a kölcsönösséget és a részvételi kedvet, miközben fokozza a spontán aktivizmust s fékezi a rutinkövetés fásultságát. Társadalmi funkciói között a bizalom támogatja a mobilitást, a közös gondolkodást, a kollektív felelősségvállalást, a részvételt és a bevonást, a hálózatok bővülését s az együttműködések különböző formáinak érvényesülését. Mérsékli a közönyösséget és az érdektelenséget a közös célok-ügyek vonatkozásában. Segíti a konstruktív vitát, az érdekképvisele-

tet, a konszenzuseresést. Serkenti a szolidaritást, a szociális érzékenységet és empátiát, az egyenlőtlenségek elleni fellépést. Előmozdítja a be- és elfogadást, a toleranciát, a pluralizmus minden formáját, a különbözőségek legitimitását. Megszilárdítja az egyén közösséghez tartozását és identitását; ösztönzi a közösségért való áldozatvállalást és az önkéntességet.

A fenti rövid témabevezetés tükrében nem meglepő a bizalomkutatás iránti fokozódó érdeklődés, miközben az sem kétséges: a bizalom jelenségének alaposabb elméleti megértése és érvényesebb empirikus beazonosítása-mérése nem csak tudományos jelentőséggel bír. Számos közpolitikai törekvés említhető a világból, amelyek adott társadalom bizalmának helyreállítására, fokozására vállalkoznak. A Világbank fejlesztési programjaiban ugyanúgy tetten érhető e szándék, mint megannyi önkormányzat vagy lakónegyed helyi stratégiájában. Mindez annak ellenére igaz, hogy a bizalom koncepciójának pontosítása máig befejezetlen, fontos feladat. S hasonló módon szükséges a bizalom különféle középszintű teoretikus megállapításait szélesebb társadalomelméleti összefüggésekbe helyezni. Jelen tanulmányblokk írásai egy ezen az úton megkezdett munka főbb csomópontjait kívánják összegezni. A következő dolgozatok arra vállalkoznak, hogy a bizalom jelenségét a mögöttes igazolások, illetve azok alkalmazása tükrében gondolják újra. Kiindulásként tehát megtartják a tématerületen elfogadott érvelést, miszerint a bizalom morális, emocionális és racionális jellegű igazolásokra épül fel. Ám a bemutatásra kerülő okfejtés kritikailag újrainterpretilja ezen igazolások tartalmát, illetve egymáshoz való kapcsolódásuk dinamikáit. E felülvizsgálást pedig egy a bizalomkutatásban eddig nem alkalmazott társadalomelméleti lencsén keresztül teszi meg: az eldologiasodás koncepcióját felhasználva. E multiteoretikus törekvés révén a bizalmat új megvilágításba lehet helyezni, különféle elemeit új összefüggésbe hozni, s ezzel a mérés kapcsán is korábban nem próbált feltevéseket elemezni.

Hivatkozott irodalom

- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Beck, Ulrich (2006): *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich (1998): *World Risk Society*. Cambridge: Polity.
- Beck, Ulrich és Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446218693>
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens és Scott Lash (1994): *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony (1990): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity.
- Grünhut Zoltán (2019): Reflexive Europe and the Era of Late Modernity. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 7(3): 42–57. DOI: <https://doi.org/10.11590/abhps.2019.3.03>
- Sik Domanos (2013a): Giddens modernizációelmélete: intézményi átalakulás és politikai praxis. *Replika* (82): 97–112.
- Sik Domanos (2013b): Giddens modernizációelmélete: identitás és intimitás. *Replika* (82): 131–144.
- Sik Domanos (2018): Adalékok az eldologiasodás fenomenológiájához. *Replika* (108–109): 79–95. DOI: <https://doi.org/10.32564/108-109.6>
- Sztompka, Piotr (1999): *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/3089802>

A tanulmányblokk az NKFIH által támogatott „A bizalom és kormányzás összefüggései helyi szinten” című kutatás része. Megjelenése a 116424 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K15 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Grünhut Zoltán

politológus, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ (Pécs)